

Т. М. Швалюк
shvaluktm@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3836-1015>

ФОРМУВАННЯ УМІННЯ ВИКОНУВАТИ СИНТАКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЧЕНЬ НА ПИСЬМІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті окреслено проблему формування уміння виконувати складні синтаксичні трансформації речень на письмі у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення на уроках української мови та корекційних заняттях в загальноосвітній спеціальній школі для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Підкреслено важливість своєчасного засвоєння молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення граматичної будови мови, як важливої умови повноцінного мовленнєвого розвитку. Вказано, що головним показником рівня розвитку мовлення дітей є вміння будувати речення різної синтаксичної структури. З огляду на це, діти з тяжкими порушеннями мовлення повинні вміти використовувати різні граматичні одиниці – словосполучення та речення рідної мови. Представлено аналіз програмно-методичної та науково-теоретичної літератури. З'ясовано, що означена проблема є малорозробленою та актуальною. Розкрито мету, завдання, етапи та зміст спеціальної методики формування вміння виконувати синтаксичні трансформації речень у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. Визначено основну форму організації, методи та прийоми навчання. Подана методика представлена системою навчальних і тренувальних вправ, завдань, ігор, відповідно до зазначених етапів навчання. Запропонована методика дозволить ефективно впливати на розвиток синтаксичної сторони мовлення дітей молодшого шкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення в цілому.

Ключові слова: діти молодшого шкільного віку, тяжкі порушення мовлення, методика, синтаксичні конструкції, складні синтаксичні трансформації.

Постановка проблеми. Робота над реченням в спеціальній загальноосвітній школі для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (надалі ТПМ) займає центральне місце в навчанні мови, оскільки на синтаксичній основі здійснюється засвоєння лексики, морфології (словотвір та словозміна), фонетики та орфографії. В процесі побудови речень молодші школярі усвідомлюють та засвоюють граматичні категорії та роль іменників, дієслів, прикметників, займенників. Саме з першого класу, починаючи з аналізу речення, дітей вводять у мовну дійсність, що становить систему кодів, призначених для усвідомлення. О. Шахнарович (1990) вказує на те, що складність граматичного кодування відображається у системі граматичних категорій, граматичних значень, синтаксичних конструкцій тощо. Граматичні операції є досить складними і передбачають високий рівень розвитку операціональних компонентів мислення: аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, класифікації тощо.

В логопедії виділяють категорію дітей із тяжкими порушеннями мовлення (надалі ТПМ) – це різні складні за нозологією розлади мовлення (дизартрія, ринолалія, алалія, афазія, заїкання) для яких характерним є загальне недорозвинення мовлення (надалі ЗНМ), що виражається в неповноцінності звукової, лексичної, граматичної сторін мовлення (системне порушення).

Під системним недорозвитком мовлення розуміємо таке відхилення в мовленнєвому розвитку, яке одночасно характеризується і несформованістю процесу говоріння, і несформованістю процесу сприйняття мовленнєвих повідомлень (В. Воробйова, 2006). Внаслідок цього у більшості дітей із ТПМ спостерігається затримка у формуванні операцій мислення, мовних узагальнень, затримка у формуванні семантичних полів (В. Воробйова, Н. Жукова, І. Марченко, Є. Собонович, Л. Трофименко, В. Тищенко, Н. Чередніченко, Т. Швалюк, М. Шеремет, та ін.).

В працях вітчизняних та зарубіжних дослідників Н. Жукової, Р. Лалаєвої, І. Марченко, Н. Серебрякової, Є. Собонович, Л. Спірової, Л. Трофименко, Т. Філічевої, Н. Чередніченко, Г. Чиркіної, Г. Шашкіної, Т. Швалюк, М. Шеремет та ін. сказано, що головним показником рівня розвитку дитячого мовлення є кульмінаційний процес мовленнєвого висловлювання – вміння будувати речення різної синтаксичної структури, а також розглядаються такі порушення морфологічної і синтаксичної систем

мовлення у дітей молодшого шкільного віку із загального недорозвиненням мовлення.

Порушення зі сторони морфологічної будови мови це: незасвоєння на практичному рівні системи відмінкових закінчень, неправильне використання та вживання (родових, числових, відмінкових) закінчень іменників, займенників, прикметників; відмінкових і родових закінчень кількісних числівників; особових закінчень дієслів; закінчення дієслів в минулому часі; прислівниково-відмінкових конструкцій тощо.

Порушення синтаксичної структури речення виражаються: у пропуску прийменників, сполучників, що мають синтаксичне значення; неправильному узгодженні іменника з прикметником та займенником у роді; неправильному виборі відмінкової форми іменника, що керується дієсловом; пропуску членів речення (у тому числі головних); зміні порядку слів у реченні; труднощі утримання дітьми складної структури логіко-граматичних конструкцій (інвертованих, пасивних, порівняльних).

Знання морфологічних і синтаксичних порушень мовлення, механізмів їх виникнення у дітей із ТПМ дасть змогу педагогу, логопеду розробити шляхи їх корекції, а отже, навчити дітей граматично правильно будувати і писати як прості так і складні речення, складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку вищого рівня, виконувати синтаксичні трансформації речень, а отже логічно міркувати на синтаксичному рівні.

Оскільки, кількість школярів, які внаслідок загального недорозвинення мовлення зазнають труднощів у процесі засвоєння мовних знань, збільшується щороку, то на сучасному етапі розвитку удосконалення навчально-методичної бази освітнього процесу постає гострою проблемою. Саме тому розробка спеціальної методики формування уміння виконувати синтаксичні трансформації речень на письмі у дітей молодшого шкільного віку із ТПМ має першочергове значення та актуальність.

Аналіз досліджень і публікацій. Згідно Державного стандарту початкової освіти з української мови для 1-4 класів (за редакцією від 24 липня 2019 р. № 688) визначено мету вивчення української мови, а саме формування комунікативної, читацької та інших компетентностей з рідної мови серед яких можна виділити: вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях; здатність спілкуватися рідною мовою, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, оволодіння навичками міжкультурного спілкування тощо.

Л. Трофименко (2015) вказує на те, що у процесі вивчення української мови в молодших школярів із ТПМ формуються спеціальні мовні знання, збагачується словниковий запас, виробляються навички усного й писемного мовлення, реалізуються важливі розвивальні та виховні завдання, створюються умови для роботи над усіма розділами курсу української мови в початкових, середніх та старших класах.

Аналіз загальних (2019) та спеціальних (2014) Навчальних програм з української мови для 1-4 класів показав, що початкові уявлення про речення і його будову учні одержують ще у період навчання грамоти, вони засвоюють смислові та формальні ознаки речення. Практичне ознайомлення учнів молодшого шкільного віку з простим реченням програмою передбачено в першому-другому (формуються уявлення про центр речення на основі смислового аналізу речень), третьому (засвоєння граматичних понять – «основа речення», «члени речення», «головні члени речення» - «підмет і присудок» - у процесі вивчення елементів теорії) класах. Зі складним реченням учні знайомляться у четвертому класі, вони не вивчають жодних теоретичних відомостей з даної теми, ознайомлення відбувається у процесі аналізу речень, роботи над побудовою складних речень за поданим зразком, за схемами.

У методичних посібниках з навчання української мови в початковій школі М. Вашуленко (2012, с. 124-139), Н. Чередніченко (2012, с. 115-120; 168-195) визначено основні вимоги щодо формування понять з розділу «Речення», розкрито зміст методик їх формування в процесі засвоєння рідної мови молодшими школярами з нормотиповим розвитком та з тяжкими порушеннями мовлення,

Як зазначають В. Тищенко та О. Сіренко (2011), під час вивчення курсу української мови в підготовчому та 1-4 класах школи для дітей із ТПМ особливу увагу вчителю слід звертати на вивчення речення. Робота над ним проводиться систематично, поступово ускладнюючись протягом усього

періоду навчання в процесі практичної діяльності. В підготовчому класі основною метою – є навчити дітей правильно складати прості речення, спостерігати за зв'язком слів у них, поширювати їх другорядними членами речення. Починаючи з першого класу учні навчаються складати й розрізняти речення за змістом та інтонацією, оволодівають окремими пунктуаційними знаннями, тобто правильним використанням розділових знаків, що позначають кінець речення (крапка, знак питання, оклику). У другому класі за допомогою запитань до різних слів практично формується поняття про головні та другорядні члени речення, що сприяє усвідомленню школярами поняття «граматична будова речення».

В програмі з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із ТПМ («Корекція мовлення») (Л. Трофименко, 2016) у розділі «Корекція граматичної сторони мовлення» сказано, що корекційна робота на заняттях, спрямована на розвиток граматичної сторони мовлення, повинна відбуватися як в усному так і писемному мовленні, змістом якої є: 1) формування граматичних навичок: диференціація предметно-синтаксичного значення граматичних морфем, привертання уваги до граматичного оформлення мовлення, зміни граматичних форм слів (шляхом порівняння, співставлення іменників в однині і множині, зміни відмінкових закінчень тощо); 2) розвиток граматичних форм мовлення шляхом володіння словосполученнями відповідно до синтаксичних значень, зв'язком слів у реченні, схемами різних синтаксичних конструкцій; 3) формування вміння добирати споріднені слова; навчання складати прості непоширені речення, поширені додатком, із прийменниками, виокремлювати слова з речень за допомогою питань; 4) привертання уваги на порядок слів та зміни форм слів у простому поширеному реченні шляхом: складання речень із прийменниками та без них; поширення речень за допомогою запитань; складання речень із заданими словосполученнями; 5) привертання уваги до речення з однорідними членами.

Також у молодших класах на корекційних заняттях необхідно формувати вміння виконувати синтаксичні трансформації: 1) розширення та ускладнення обсягу синтаксичної конструкції; 2) спрощення, згортання синтаксичної конструкції; 3) перестановка слів у реченні; 3) зміна однієї конструкції на іншу. Шляхом таких операцій відбувається утворення та передача змісту речення, коли учні вчаться оперувати лексичним складом речення, морфологічними елементами слова при збереженні смислу речення; перетворювати речення шляхом зміни головного члена речення, часу події до моменту мовлення, стану, виду тощо. Учні вправляються в упорядкуванні синтаксичного значення слова у деформованому реченні за наочною опорою та без такої, засвоєнні синтаксичної синонімії.

В свою чергу, Т. Швалюк (2013, 2015, 2019) розкриває зміст оригінальної методики формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку із ТПМ, яка представлена у формі корекційно-розвивального процесу поетапного формування різних типів речень від простого до складного, складних синтаксичних конструкцій. Етапами корекційної роботи виступили: I – Пропедевтичний - етап навчання щодо формування складних синтаксичних конструкцій (наскрізний, базовий), спрямований на розуміння й володіння дітьми з ТПМ простими типами речень. II етап навчання – спрямований на розуміння і володіння дітьми з ТПМ: а) складносурядними елементарними, багатоконponentними реченнями, складними синтаксичними конструкціями з безсполучниковим і сурядним зв'язком, б) складнопідрядними елементарними, багатоконponentними реченнями, складними синтаксичними конструкціями з різними типами зв'язку. III етап навчання – спрямований на формування у дітей із ТПМ вміння виконувати складні синтаксичні трансформації речень. Автор вказує на те, що за умови спеціально організованого, послідовного, систематичного корекційного навчання за представленою методикою у дітей означеної категорії значно зростають можливості до побудови складних синтаксичних конструкцій на рівні усного мовлення.

Отже, аналіз програмно-методичного забезпечення та наукових літературних джерел із забезпечення навчання молодших школярів синтаксичної будови мови показав обмежену кількість досліджень, фрагментарність висвітлення даної проблеми, відсутність цілісної системи формування синтаксичної сторони мовлення у дітей зазначеної категорії.

Метою статті є висвітлення змісту спеціальної методики формування вміння виконувати складні синтаксичні трансформації речень на письмі у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення.

Виклад матеріалу дослідження. В основу формування правильного усного та писемного мовлення дітей молодшого шкільного віку із ТПМ покладена така основна одиниця мови і мовлення, як

речення, з урахуванням закономірностей його синтетичного й аналітичного розвитку (Н. Жукова, 1994). За рівнем оволодіння ним педагог робить висновки про розвиток логічного мислення дитини й обсяг оперативної пам'яті, про сформованість навичок монологічного мовлення, практичне засвоєння нею лексики і граматики, тобто про мовно-мовленнєву готовність до свідомого вивчення усіх предметів шкільного циклу (Соботович, 2003, с. 32).

Під вивченням основ наук про мову в початкових класах розуміють набуття теоретичних відомостей з граматики і правопису та формування на цій основі навичок усного та писемного мовлення.

Основними завданнями початкового курсу мови є: забезпечити розвиток, удосконалення вмінь і навичок усного мовлення (слухання – розуміння, говоріння); навчити дітей писати і читати; сформувати певне коло знань про мову і мовленнєві вміння; забезпечити мотивацію навчання рідної мови (М. Вашуленко, 2012, с. 30-32).

Над формуванням синтаксичних умінь учитель початкової школи працює систематично, цілеспрямовано на кожному уроці граматики, читання незалежно від виучуваної теми. Важливість систематичної роботи над реченням пояснюється тим, що на фоні речення (на синтаксичній основі) учні засвоюють лексичне значення слова, словотвір, фонетику, орфоєпію і орфографію, морфологічні форми слів та їх синтаксичну роль, пунктуацію. (Л. Ворзацька, 2012, с. 124; С. Вашуленко, 2012, с. 123; В. Тищенко та О. Сіренко, 2011).

У дітей із ТПМ граматичні навички повинні формуватися під час корекційної роботи над лексико-граматичною стороною мовлення на протязі всього шкільного періоду навчання під керівництвом вчителя та логопеда (В. Воробйова, Н. Жукова, І. Марченко, Є. Соботович, Л. Трофименко, В. Тищенко, Т. Філічева, Н. Чередніченко, Т. Швалюк, М. Шеремет та ін.).

В процесі формування синтаксичної структури речення краще спиратись на зовнішні схеми, ідеограми, піктограми, блок-схеми, які допоможуть дітям усвідомити, змодельовати саму схему, алгоритм побудови речень різного типу, від простого до складного (Т. Швалюк, 2013).

Представимо зміст методики формування вміння виконувати синтаксичні трансформації речень на письмі у молодших школярів із ТПМ.

Метою навчання було – формування у дітей молодшого шкільного віку із ТПМ вміння виконувати складні синтаксичні трансформації (звуження та розширення) речень.

Завданнями навчання виступили:

Вчити розрізняти просту та складну синтаксичну структуру речень;

Вчити дітей утримувати основні смислові ситуації, які виражені у реченні;

Вдосконалювати вміння користуватися всіма видами зв'язку в реченні.

Етапи роботи з формування вміння виконувати складні синтаксичні трансформації на рівні писемного мовлення.

Диференціація простих і складних речень, складних синтаксичних конструкцій із різними видами зв'язку.

Звуження простого поширеного, складного речення, складних синтаксичних конструкцій із різними видами зв'язку.

Поширення простих, складних речень, складних синтаксичних конструкцій із різними видами зв'язку.

Перебудова однієї синтаксичної конструкції в іншу.

Є. Соботович (2003) зазначає, що операції звуження та розширення речення є критерієм розуміння висловлювань і сприяють розумінню дитиною сприйнятого мовлення, Л. Виготський (1996) вказує на те, що операція звуження мовленнєвого висловлювання є передумовою формування внутрішнього мовлення дитини.

О. Моїсеєнко (2002) звертає увагу на те, що головним показником сформованості операцій внутрішнього програмування зв'язного висловлювання є різноманітні способи продукування, які використовуються під час побудови внутрішньої програми висловлювання. Засвоєння цих способів відбувається в процесі розвитку мовленнєвого мислення і передбачає оволодіння дитиною вміння встановлювати логічні відношення між різними смисловими блоками і оформлювати ці відношення за допомогою засобів мови.

Основною формою організації корекційного навчання виступають уроки з української мови (вчитель) та корекційно-розвиткові заняття (підгрупові, індивідуальні) з розвитку мовлення (логопед).

Під час формування вмінь і навичок виконувати трансформацію речень можна використовувати такі методи навчання: словесні (розповідь педагога, бесіда, показ мовленнєвого зразка тощо); наочні (спостереження, розглядання картин, сюжетних, предметних малюнків, ілюстрацій, перегляд тематичних діафільмів, мультфільмів, тренувальних мультипрезентацій (анімація, схеми, блок-схеми), розглядання й опис натуральних предметів, іграшок, поетапно виконаних дій); практичні (репродуктивні: побудова словосполучень і речень за зразком, доповнення речення словами-назвами малюнків, словами-діями, зображеними на малюнку, самостійний добір слів за змістом речення, самостійний добір малюнків за змістом, знаходження помилок під час побудови речення, виправлення помилок; продуктивні: перетворення деформованих речень, самостійна побудова речень за дією, послідовно виконаними діями, за предметним, сюжетним малюнками, серією сюжетних малюнків, побудова речень у межах певної тематики (наприклад: професії, пори року, тварини тощо), побудова речень за початком, із поданих слів тощо).

Для засвоєння граматичних норм, одиниць, закономірностей, правил, форм у методиці передбачено використання таких прийомів роботи, як: запитання та варіювання в постановці їх; синонімічна заміна граматичних форм: словосполучень, речень; пояснення змісту значення граматичних форм; мовно-дидактичні ігри; граматичні вправи тощо; методичних прийомів, які спрямовані на формування синтаксичної структури речення: повторення фрази за логопедом; відповідь на питання; договорювання речення за логопедом; побудова речень за сюжетними малюнками; за схемами, блок-схемами, ідеограмами; побудова схеми речення; зміна інтонаційного малюнка висловлювання; виправлення деформованого речення. Використання різноманітних прийомів і методів роботи сприяє не тільки здійсненню диференційного підходу до корекції порушень синтаксичної структури висловлювання, але і формує інтерес дитини до знань, збільшує позитивну мотивацію (Т. Швалюк, 2013).

Згідно методичних вимог з навчання рідної мови, для аналізу варто добирати різні за будовою речення: прості, прості поширені, прості поширені однорідними членами речення, елементарні складні й багатокомпонентні складні речення, складні синтаксичні конструкції. Однак частини складного речення мають бути не надто поширеними, а такими, в яких легко можна встановити граматичну основу (підмет і присудок). Не слід пропонувати для аналізу складні речення, частини яких є односкладними неповними реченнями (М. Вашуленко, 2012, с. 133).

Спеціальна методика формування

1. Диференціація простих і складних речень, складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку

З цією метою можна запропонувати дітям виконати такі вправи:

Прочитайте речення, визначте, які з них прості, а які складні. Підкресліть прості речення прямою лінією, а складні хвилястою. Побудуйте схему одного простого і одного складного речення.

Речення: Весело співають пташки. Хлопчики будують башту, а дівчатка грають із ляльками. На лузі пасеться корова Квасолька. В саду ростуть: яблука, груші, сливи, абрикоси, персики. Пішов дощ, і вирости гриби. Ведмідь заснув у барлігу, тому що настала зима.

Випишіть з тексту одне просте та одне складне речення, визначте у них граматичну основу. Порівняйте їх, визначте спільне і відмінне. Які знаки пунктуації присутні в простому і складному реченнях.

Наприклад: Білочка сидить на гілці. Білочка збирає горішки, а їжачок збирає гриби.

За поданими малюнками складіть і запишіть два речення, яке з них просте, а яке складне? Визначте у них граматичну основу.

1 малюнок: «Хлопчик саджає дерево», 2 малюнок: «Дівчинка і хлопчик саджають дерево, а тато перекопує землю».

Прочитайте подані речення. Складіть подібні речення самостійно. Запишіть їх у зошит, підкресліть у них граматичну основу.

Наприклад: Прийшла холодна осінь, і пташки полетіли у вирій. Коли прийде зима, ведмідь ляже спати в барліг. У лісі живуть тварини. Мама миє вікно, а донька витирає пил.

Складіть речення за схемами:

..... ____ ----- ..... 2. Коли ----- _____, тоді _____ .....

3. _____ -----, а _____ ----- 4. _____ -----, і _____ ----- 5. .... ____ -----, _____ -----.

Допишіть розпочаті речення, поясніть знаки пунктуації, керуючись правилом написання складного речення зі сполучниками. Проаналізуйте які з поданих речень є простими, а які є складними, обґрунтуйте свою відповідь: Весною в саду розквітають ... . Пішов дощ, і вирости в лісі ... . Хлопчик читає цікаву книжку, а дівчинка малює ... . Якщо руки помити з милом, тоді вони будуть ... .

Письмово дайте відповіді на такі запитання. Діти складають як прості так і складні речення спочатку за допомогою вчителя, а потім самостійно, вчаться розставляти знаки пунктуації: Хто любить їсти капусту? (Передбачене речення: Зайці люблять їсти капусту.); Чому зайці швидко бігають? (Передбачене речення: Зайці швидко бігають, тому що у них довгі задні лапи); Навіщо людині потрібні очі? (Передбачене речення: Людині потрібні очі для того, щоб все бачити.); Чим можна малювати? (Передбачене речення: Малювати можна олівцями, фарбою.) тощо.

Відшукайте помилки і виправте їх (помилки на рівні формально-структурному і формально-семантичному рівнях).

Мама вважає. Що її діти найдорожчі у світі. (Мама вважає, що її діти найдорожчі у світі.); Машина їздить по дорозі, а тролейбус теж їздить по дорозі. (Машина їздить по дорозі, і тролейбус теж їздить по дорозі); Котик ходить тихо, а на лапках він має подушечки. (Котик ходить тихо, тому що на лапках він має подушечки.); Мама шиє сорочку, і бабуся в'яже джемпер. (Мама шиє сорочку, а бабуся в'яже джемпер.); Пішов дощ, тому що я взяла парасольку. (Я взяла парасольку, тому що пішов дощ.) тощо.

Поділіть текст на окремі речення. Врахуйте, що одне з них – складне. Розставте розділові знаки (Вашуленко, 2012, С. 135].

Текст: «Олег виліз з-під човна коли злива прокотилася над Дніпром надворі було тихо над головою світили зорі на землю спустилася тепла ніч Олег узяв весла і сів у човен.»

1. Звуження складного речення, складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку

З цією метою можна запропонувати учням виконати такі вправи:

На рівні простого речення:

Згорніть максимально речення. Запишіть речення, які утворились. Складіть до них схеми, що відбулося з початковим реченням?

Запропоноване речення: «Коло нашого будинку ростуть високі дерева». – похідні речення: «Коло нашого будинку ростуть дерева». «Коло будинку ростуть дерева». «Ростуть дерева».

На рівні складного речення:

Запропоноване речення: «Сергійко читав веселі гуморески, а Олег розповідав про цікаве шкільне життя». – похідні речення: «Сергійко читав гуморески, а Олег розповідав шкільне життя». «Сергійко читав, а Олег розповідав».

2. Поширення складних речень, складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку

З цією метою можна запропонувати учням виконати такі вправи:

На рівні простого речення:

Поширте речення, відповідаючи на запитання.

Речення: «Дівчинка читає». Похідне речення: «(Яка?) Дівчинка читає (Яку? Що?)» – «Маленька дівчинка читає цікаву казку».

Поширте речення, словами з довідки. Запишіть їх у зошит. Визначте головні і другорядні члени речення.

Речення: 1) ....троянди росли на ..... 2) На дереві росли ..... листочки. 3) У .... кошеняти є .... зубки та кігті.

Слова для довідок: зелені, червоні, маленького, клумбі, гострі.

Поширте речення, спираючись на схему.

Речення: 1) У .... розквітли перші .... квіти: проліски, ... 2) На .... дереві сиділа .... білочка. 3) ...., ... весна завітчала все ....

На рівні складного речення:

Поширте речення, відповідаючи на запитання. Запишіть речення у зошит.

Речення: «Дівчинка читає, а хлопчик малює». Похідне речення: «(Яка?) Дівчинка читає (Яку? Що?), (Який?) хлопчик малює (Що?) - «Доросла дівчинка читає цікаву книжку, а маленький хлопчик малює машину».

Поширте речення, словами з довідки. Запишіть речення у зошит, підкресліть граматичну основу.

Речення: 1) ....кульбабки росли на ....., а ... тюльпани росли на ..... 2) Настала .... весна, і пташки повернулись із .... країв. 3) Коли настане ....., тоді ми підемо купатися на ....

Слова для довідок: річку, клумбі, довгоочікувана, жовті, теплих, лузі, червоні, літо.

Поширте речення, спираючись на схему. Запишіть речення у зошит.

Речення: 1) У .... розквітли перші .... квіти, а на лузі виросла ...., ... травичка. 2) На .... дереві сиділа .... білочка, а під .... сидів ... зайчик. 3) Подув ....., ... вітер, і пішов ..... дощ.

З цією метою також можна використовувати сюжетні, предметні малюнки, а також піктограми, схеми, які будуть вказувати на відповідні ознаки, властивості предметів, істот, або вказуватимуть на їх місце знаходження.

1. **Перебудова однієї синтаксичної конструкції в іншу.**

З цією метою можна запропонувати учням виконати такі вправи:

Поділіть складне речення на кілька окремих речень. Відшукайте в кожному з них головні члени.

Речення: Любіть мене матуся, що я гарно вчуся, любіть мене тато, що читаю я багато (М. Підгірянка). Минали роки, підростали у лісника діти, розростався дубок, а лісник старів (В. Сухомлинський).

Перебудуйте два простих речення в одне складне, використовуючи сполучники **і, а, але, або**. Запишіть речення в зошит.

Пари речень: «Минула зима. Прийшла весна.» - похідне речення: «Минула зима, і прийшла весна.»; пари речень: «Настала весна. Стало тепло.» - похідне речення: «Настала весна, і стало тепло.»; пари речень: «Дерева скинули листя. Ялини стоять зелені.» - похідне речення: «Дерева скинули листя, а ялини стоять зелені.»; пари речень: «Перелітні птахи відлітають у вирій. Горобці і ворони зимують у наших краях.» - похідне речення: «Перелітні птахи відлітають у вирій, а горобці і ворони зимують у наших краях.»; пари речень: «Хлопці хотіли покататися на човні. Човен був зламанний.» - похідне речення: «Хлопці хотіли покататися на човні, але човен був зламанний.»; пари речень: «Надворі йшов дощ. Хлопці не переставали грати в футбол.» - похідне речення: «Надворі йшов дощ, але хлопці не переставали грати в футбол.»; пари речень: «Надворі йшов дощ. Хлопці не переставали грати. Вони дуже люблять футбол.» - похідне речення: «Хоч надворі йшов дощ, але хлопці не переставали грати, бо вони дуже люблять футбол.»; пари речень: «Сьогодні я буду танцювати в гуртку. Я буду співати у школі.» - похідне речення: «Сьогодні я буду танцювати в гуртку, або я буду співати у школі.».

Перебудуйте два простих речення в одне складне, використовуючи сполучники **що, щоб, коли, який**. Запишіть речення у зошит.

Пари речень: «Весною так стало тепло. Прилетіли птахи.» - похідне речення: «Весною так стало тепло, що прилетіли птахи.»; пари речень: «Мені потрібні олівці. Намалювати для мами листівку.» - похідне речення: «Мені потрібні олівці для того, щоб намалювати для мами листівку.»; пари речень: «Настане зима. Ведмідь залізе спати в барліг.» - похідне речення: «Коли настане зима, тоді ведмідь залізе спати в барліг.»; пари речень: «З півночі налетів сильний вітер. Він зривав листочки з дерев.» - похідне речення: «З півночі налетів сильний вітер, який зривав листочки з дерев.».

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, наявність великої кількості помилок з боку лексико-граматичної сторони мовлення у дітей молодшого шкільного віку із ТПМ вказує на подальшу розробку спеціальних методик їх подолання з урахуванням симптоматики та структури мовленнєвого порушення. Оскільки, головним показником рівня розвитку мовлення дитини є вміння будувати речення різної синтаксичної структури. Вивчення елементів синтаксису в початкових класах дасть змогу молодшим школярам із тяжкими порушеннями мовлення оволодіти нормами граматичної структури (будови) рідної мови, збагатити мовлення різноманітними формами і способами висловлювання думки, підвищити рівень розвитку зв'язного мовлення. А вміння

виконувати складні синтаксичні трансформації на рівні простих і складних речень у письмовому мовленні, буде сприяти кращому засвоєнню предметів мовного циклу, логічному міркуванню на синтаксичному рівні. Перспективою наших подальших наукових пошуків є розробка цілісної системи формування синтаксичної сторони мовлення у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти : Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 24 липня 2019 р. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
2. **Выготский Л.С.** (1996). *Мышление и речь*. Москва : Лабиринт.
3. **Ворзацька Л.О.** (2012). *Українська мова і мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах*. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан.
4. **Воробьева В.К.** (2006). *Методика развитие связной речи у детей с системным недоразвитием речи*. Москва : АСТ ; Астрель ; Транзиткнига.
5. **Жукова Н.С.** (1994) *Преодоление недоразвития речи у детей*. Москва : Соц.-полит., журн.
6. **Вашуленко С.М.** (Ред.). (2012). *Методика навчання української мови в початковій школі*. Київ : Літера ЛТД.
7. **Соботович Е.Ф.** (2003) *Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции*. Москва : Классик Стиль.
8. **Моисеенко Е.М.** (2002) *Формирование синтаксической структуры предложения у дошкольников с общим недоразвитием речи*. (Дисс. канд. пед. наук). Санкт-Петербург.
9. **Тищенко В.В., & Сіренко О.О.** (2011) Лінгвістичні знання в курсі «Українська мова» в початковому – 2 класах загальноосвітньої школи для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, № 17, с. 243-246. Режим доступу : <http://enpui.npu.edu.ua/handle/123456789/25913>
10. **Трофименко Л.І.** (Укл.). (2014). *Навчальні програми для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Українська мова. Підготовчий клас*. Київ.
11. **Трофименко Л.І.** (Укл.). (2014). *Навчальні програми для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Українська мова 1-4 класи*. Київ.
12. **Трофименко Л.І.** (2015) Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2015 (8), 160-165. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2015_8_22
13. **Трофименко Л.І.** (Ред.) (2016) *Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. («Корекція мовлення»)*. Київ.
14. **Чередніченко Н.В.** (2012, 2016) *Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ)*. Київ : Видавничий дім «Слово».
15. **Шахнарович А.М., & Юрьева** (1990) *Психолінгвістический анализ семантики и грамматики : на материале онтогенеза речи*. Москва : Наука.
16. **Швалюк Т.М.** (2013) *Формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
17. **Швалюк Т.М.** (2015) Формування вміння виконувати складні синтаксичні трансформації речень у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*, Т. 1, с. 289-299. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_6%281%29_29

References:

1. Pro vnesennia zmin do Derzhavnoho standartu pochatkovoї osvity : Kabinet Ministriv Ukrainy; Postanova, Perelik vid 24 lypnia 2019 r. № 688. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
2. **Vyhotskyi L.S.** (1996). *Мышление и речь*. Moscow: Labyrint. [In Russian].
3. **Vorzatska L.O.** (2012). *Ukrainska mova i movlennia. Rozvyvalne navchannia v pochatkovykh klasakh*. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. [In Ukrainian].
4. **Vorobeva V.K.** (2006). *Metodyka rozvytye sviaznoi rechy u detei s systemnym nedorozvytyem rechy*. Moscow : AST ; Astrel ; Tranzyt knyha. [In Russian].
5. **Zhukova N.S.** (1994) *Preodolene nedorozvytyia rechy u detei*. Moscow : Sots.-polyt., zhurn. [In Russian].
6. **Vashulenko S.M.** (Red.). (2012). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli*. Kyiv : Litera LTD. [In Ukrainian].
7. **Sobotovych E.F.** (2003) *Rechevoe nedorozvytye u detei u puty eho korrektsyyu*. Moscow : Klassyk Styl. [In Russian].
8. **Moyseenko E.M.** (2002) *Formyrovanye syntaksycheskoi struktury predlozheniya u doshkolnykov s obshchym nedorozvytye rechy*. (Dyss. kand. ped. nauk). Sankt-Peterburh. [In Russian].
9. **Tyshchenko V.V., & Sirenko O.O.** (2011) *Linhvistychni znannia v kursy «Ukrainska mova» v pochatkovomu – 2 klasakh zahalnoosvitnoi shkoly dlia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia*, № 17, pp. 243-246. Retrieved from <http://enpui.npu.edu.ua/handle/123456789/25913> [In Ukrainian].
10. **Trofymenko L.I.** (Ukl.). (2014). *Navchalni*

prohramy dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. Ukrainska mova. Pidhotovchyi klas. Kyiv. [In Ukrainian]. **11. Trofymenko L.I.** (Ukr.). (2014). Navchalni prohramy dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. Ukrainska mova 1-4 klasy. Kyiv. [In Ukrainian]. **12. Trofymenko L.I.** (2015) Teoretychni peredumovy formuvannia morfolohichnykh znan u shkoliariv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy : shliakhy rozbudovy. 2015 (8), pp. 160-165. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2015_8_22 [In Ukrainian]. **13. Trofymenko L.I.** (Red.) (2016) Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty dlia pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. («Korektsiia movlennia»). Kyiv. [In Ukrainian]. **14. Cherednichenko N.V.** (2012, 2016) Pochatkovyi kurs navchannia ukrainskoi movy molodshykh shkoliariv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia (TPM). Kyiv : Vydavnychiy dim «Slovo». [In Ukrainian]. **15. Shakhnarovych A.M., & Yureva N.M.** (1990) Psykholinhvystycheskyi analiz semantyky u hrammatyky : na materyale ontogeneza rechy. Moscow : Nauka. [In Russian]. **16. Shvaliuk T.M.** (2013) Formuvannia skladnykh syntaksychnykh konstruktii u ditei starshoho doshkilnoho viku iz tiazhkymy porushenniamy movlennia. (Dys. kand. ped. nauk). Kyiv. [In Ukrainian]. **17. Shvaliuk T.M.** (2015) Formuvannia vminnia vykonuvaty skladni syntaksychni transformatsii rechen u ditei starshoho doshkilnoho viku z tiazhkymy porushenniamy movlennia. Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky), Vol. 1., pp. 289-299. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_6%281%29_29 [In Ukrainian].

Швалюк Т. Н. Формирование умения выполнять синтаксические трансформации предложений на письме у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи.

В статье раскрыта проблема формирования умения выполнять сложные синтаксические трансформации предложений на письме у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи на уроках украинского языка и коррекционных занятиях в общеобразовательной специальной школе для детей с тяжелыми нарушениями речи. Подчеркнута важность своевременного усвоения младшими школьниками с тяжелыми нарушениями речи грамматического строя речи, как важного условия полноценного речевого развития. Указано, что главным показателем уровня развития речи детей является умение строить предложения различной синтаксической структуры. Учитывая это, дети с тяжелыми нарушениями речи должны уметь использовать различные грамматические единицы - словосочетания и предложения родного языка. Представлен анализ программно-методической и научно-теоретической литературы. Выяснено, что данная проблема является мало разработанной и актуальной. Раскрыты цель, задачи, этапы и содержание специальной методики формирования умения выполнять синтаксические трансформации предложений на письме у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. Определена основная форма организации, методы и приемы обучения. Представленная методика включает систему тренировочных упражнений, заданий, игр, согласно указанных этапов обучения. Использование данной методики позволит эффективно влиять на развитие синтаксической стороны речи детей младшего школьного возраста с тяжелыми нарушениями речи в целом.

Ключевые слова: дети младшего школьного возраста, тяжелые нарушения речи, методика, синтаксические конструкции, сложные синтаксические трансформации.

Shvaliuk T. Forming the ability to perform the complex syntactical transformation of sentences of preschool age children with heavy speech infringements.

The article describes the problem of forming the ability to perform complex syntactic transformations of sentences in writing in children of primary school age with severe speech disorders at Ukrainian language lessons and in correctional classes in a general education special school for children with severe speech disorders. The importance of timely assimilation of the grammatical structure of speech by children of primary school age with severe speech disorders as an important condition for full-fledged speech development is emphasized. It is indicated that the main indicator of the level of speech development of children is the ability to build sentences of various syntactic structures. Given this, children with severe speech disorders should be able to use different grammatical units – phrases and sentences of their native language. The analysis of the program-methodical and scientific-theoretical literature is presented. It is noted that an elementary school teacher should work systematically and purposefully on the formation of syntactic skills in each literacy, grammar, and reading lesson, regardless of the topic being studied. The importance of systematic work on a sentence is explained by the fact that against the background of the sentence (on a syntactic basis), students learn the lexical meaning of the word, word formation, phonetics, orthoepy and spelling, morphological forms of words and their syntactic role, punctuation. It was found out that the indicated problem is poorly developed and relevant. The article shows the purpose, tasks, stages and content of a special methodology for forming the ability to perform complex syntactic transformations of sentences in children of primary school age with severe speech disorders. The main forms of organization, methods and techniques of training are defined. The methodology is presented by a

system of training exercises, tasks, games, according to the specified stages of training. The proposed method will effectively influence the development of the syntactic side of speech of children of primary school age with severe speech disorders in general.

Key words: children of primary school age, severe speech disorders, the methods, complex syntactical constructions, system of educational and training exercises.

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.15

УДК 37.013.42

Н.А.Ярмола
nat.yar1978@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9374-5543

К.С.Торон
torop.kristina@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2330-1960

СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНА РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті окреслено теоретико-методологічні основи компетентнісного підходу в освіті, що були розроблені провідними вітчизняними науковцями. Акцентовано увагу на системоутворювальній ролі компетентностей в організації навчального процесу для дітей з особливими потребами.

Результати науково-педагогічних спостережень і практика засвідчили, що важливим напрямом реформування шкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами в контексті реалізації основних положень Нової української школи є запровадження компетентнісного підходу у навчанні. У зв'язку з цим, у колі наукових інтересів в галузі спеціальної педагогіки, значної актуальності набуває питання формування ключових компетентностей в учнів з особливими освітніми потребами, їх наукове обґрунтування та практичне використання в освітньому процесі. Тому цілком очевидно, що актуальність означеної проблеми залишає її однією з нагальних в сучасній науці.

Ключові слова. Компетентнісний підхід, діти з особливими освітніми потребами, формування ключових компетентностей, системоутворювальну роль компетентностей.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни в усіх сферах життя та діяльності людини визначають динаміку сучасного суспільного розвитку, диктують нові вимоги до формування принципово нових підходів до модернізації національної системи освіти відповідно до демократичних засад українського суспільства, що виступає основою для подальшого формування високо розвинутої держави.

Удосконалення системи освіти, як одного із соціальних інститутів, визначається зміною потреб суспільства, обумовлених характером і досягненнями науково-технічного і соціального прогресу. У контексті сказаного, набувають актуальності питання переходу від традиційних форм навчання до впровадження інноваційних підходів, сучасних технологій та оновлення методик в освітньому процесі, починають формуватися нові парадигми освіти, зокрема на засадах Концепції Нової української школи, що ставить на меті формування основних ключових компетентностей школярів, у тому числі з особливими освітніми потребами.

У цьому аспекті, саме реалізація компетентнісного підходу вимагає нового проектування, як результатів навчання, так і самого освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами. Відтак, пошук ефективних шляхів впровадження компетентнісного підходу та його ролі в організації навчального процесу для дітей з особливими потребами, залишається злободенною темою досліджень багатьох вчених.

Аналіз досліджень та публікацій. Освіта, як один із найважливіших соціальних інститутів схильна до постійного розвитку відповідно до зміни цілей та потреб суспільства. У той же час,